

BÖLÜM 29

I-MARDİN'DE OSMANLI DÖNEMİ KÜRT ÖNCELİĞİ VE KİMLİK DÖNÜŞÜMLERİ

1-Osmanlı Dönemi Mardin'de Kürtlere Tanınan Ayrıcalıklar

Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü padişahlarından biri olan **Kanuni Sultan Süleyman**, babası Yavuz Sultan Selim döneminde **Kürt beylerine** tanınan özel imkânları sürdürmüş ve hatta güçlendirmiştir. Bu ayrıcalıklar, özellikle **Kızılbaşlara (Alevilere)** karşı mücadelede gösterdikleri sadakat ve yararlılıklar karşılığında resmileştirilmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman'ın fermanı, bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Fermana göre, Kızılbaşlara karşı cephe alan ve devlete doğrulukla hizmet eden, özellikle de Serasker **Sultan İbrahim Paşa'nın** İran Seferi'ne katılarak Kızılbaşların yenilmesinde yararlılık gösteren Kürt beylerine, atalarından beri ellerinde bulunan eyalet ve kaleler, yurtları ve ocakları olduğu gibi, ayrı ayrı beratlarla ihsan edilen yerler de kendilerine verilmiştir. Bu eyaletler, kaleler, şehirler, köyler ve mezralar, tüm mahsulleriyle birlikte **oğuldan oğula intikal etmek şartıyla** kendilerine **temlik (mülk)** ve ihsan edilmiştir. [1]

Bu durum, Kürt beylerinin sahip olduğu toprakların nesilden nesile geçmesini garantileyen özel bir mülkiyet hakkıydı. Ferman ayrıca, beyler arasında anlaşmazlık çıkmaması, dışarıdan müdahale olmaması ve padişah buyruğuna riayet edilmesi gerektiğini vurgulamaktaydı. Bey öldüğünde eyaletin kaldırılmayıp varislerine kalması, eğer birden fazla varis varsa kendi aralarında paylaşmaları, uzlaşamazlarsa Kürdistan beylerinin uygun gördüğü şekilde hareket etmeleri belirtilmiştir. Varissiz ölüm durumunda ise eyaletin dışarıdan kimseye verilmemesi, Kürdistan beylerinin görüşü alınarak bölgenin beylerinden veya beyzadelerinden uygun görülen kişiye tevcih edilmesi emredilmiştir. [1]

Bu belge, Osmanlı İmparatorluğu içinde başka hiçbir topluluğa verilmeyen özel mülkiyet hakkının Kürt beylerine tanındığını ve bunun onları bölgenin

yerel otoriteleri haline getirdiğini göstermektedir. **3. Murat** döneminde de bu politika devam etmiş, 1587’de Hakkâri’deki Kürt beyine gönderilen fermanda, Kürtlerin Kızılbaşlara karşı kılıç sallamasının sürdürülmesi istenmiştir.

Tarihçi **M. Emin Zeki**, Osmanlı Devleti ile Kürtler arasında Kızılbaşlara karşı yapılan bu anlaşmanın taraflara getirdiği ayrıcalıkları şöyle özetlemiştir:

1. Kürt emirliklerine özerklik verilecek.
2. Yönetim babadan oğla geçecek.
3. Kürtler savaşa yardımcı olacaklar.
4. Türkler Kürtleri dış saldırılara karşı koruyacaklar.
5. Kürtler de gerekli vergiyi verecekler. [1]

2-Osmanlı Politikalarının Türk Varlığı Üzerindeki Etkileri ve Kimlik Dönüşümleri

Yavuz Sultan Selim’in Kürt beyleriyle yaptığı anlaşmanın Aleviler açısından sonuçları ağır olmuştur. Bu dönemde 40 bin Kızılbaş’ın kılıçtan geçirildiği, bazılarının çuvallara konularak Kızılırmak ve Yeşilirmak’a atıldığı belirtilmektedir. Bununla da kalınmamış, Osmanlı Devleti şeyhülislamlık makamından, Kızılbaş Türkleri “dinsiz, İslam dışı, zındık, kafır” olarak hedef gösteren bir fetva çıkartmıştır. Bu fetva, Alevilerin tek tek veya topluca öldürülmesini dinin bir gereği haline getirmiştir. [1]

Bu süreç, 15. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı politikasının **Türk’ün (Kızılbaş)** yok edilmesi üzerine kurulduğunu göstermektedir. Osmanlı kaynaklarında “Türk” kelimesi genellikle Kızılbaş (Alevi) kimlikli boyları ifade etmekte ve “**Etrak-i biidrak**” (Akılsız/Aptal Türkler) gibi aşağılayıcı ifadelerle onlar hedef alınmaktaydı. Türk kelimesi, Osmanlı yönetimi tarafından yaklaşık 500 yıl boyunca bir aşağılama sıfatı olarak kullanılmış, bu terimin yüceltilmesi ve gerçek anlamının ona yeniden verilmesi ancak **Mustafa Kemal Atatürk’ün** yeni bir devlet kurmasıyla mümkün olmuştur. [1]

Bu 500 yıllık süreçteki temel kırılma noktası, Osmanlı Devlet yönetimi ile Kürt aşiretleri arasında yapılan işbirliği olmuştur. Bu işbirliği sonucunda Osmanlı sınırları içinde kalan Kızılbaş Türkler; kırım, baskı ve eritilme sürecini yaşamışlardır. Devletin düşman saydığı ve Kürt beylerinin insafına terk ettiği Kızılbaş boylar, Kürt egemenlere yanaşarak hayatta kalma yolları aramışlardır. Kendilerini anlatmak ve karşıdakileri anlayabilmek için Kürtçe'yi öğrenip anadilleri Türkçe yerine onu kullanmaya başlamışlardır. Bilimsel olarak da tespit edilmiştir ki, böyle bir ortamda boyların anadillerini 60 yıl içinde yitirmeleri ve egemen dili kullanmaları mümkündür. Bugün bazı Türk boylarının Kürtçe konuşuyor olmasının sebebi de budur.

Bölgede yönetimin Kürt derebeylerine bırakılması sonucunda, Kürt olmayan yapıların Kürtçeyi ana dil yapmaları sadece Alevi Türkmen aşiretlere özgü değildir. Doğu Anadolu'daki bazı Ermeni toplulukları bile, dinleri ayrı olmasına karşın Kürt aşiretleriyle iyi geçinebilmek için Kürtçe öğrenmek ve Kürtçe konuşmak zorunda kalmışlardır. [2]

Osmanlı hanedanının, Şah İsmail ile giriştiği iktidar mücadelesi sonucunda güttüğü politikalar ile Türk kimliğinin zarar göreceğini hesap etmemiş olması muhtemeldir. **İdris-i Bitlisi'nin** telkin, teşvik ve kışkırtmaları ile mensup olduğu Türk boylarının asimile olmasına zemin oluşturmuştur.

3-Mardin Şehir ve Köy Yerleşimleri: Dilsel ve Etnik Yapı

yüzyılda Mardin Sancağı, şehir, köyler, aşiret ve göçebelere oluşmaktaydı. Yerleşik halk genellikle şehir ve köylerde yaşayan, ziraatla uğraşan kesimdi. Din bakımından Müslümanlar (Hanefi veya Şafii mezhebinden), Hristiyanlar (Süryaniler, Ermeniler) ve Yahudiler bulunmaktaydı. [3]

Mardin Sancağı'ndaki Müslüman halkın etnik kökenini kesin olarak belirlemek kolay değildir. Seyyahlar burada yaygın olarak kullanılan dilin **Arapça** olduğunu belirtse de, İslam ülkelerinde dilin tek başına bir toplumun etnik kökenini tayin etmede yeterli bir kıstas olmadığı görüşü savunulmaktadır. Selçuklular, Artuklular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler ve Osmanlılar gibi Türk devletlerinin bölgede hüküm sürmesi dikkate alındığında, özellikle **Artuklular'ın** Mardin'i 305 yıl yönetmiş olması önemlidir. Artuklular'ın **Oğuzların Döğ**

boyundan gelmesi ve Anadolu fatihi Alparslan'ın komutanı **Artuk Bey'in** Irak, Suriye ve Körfez ülkelerinde valilik yaparken Döğër Boyu Alpleriyle birlikte gitmesi, bu boyun Arapça öğrenmesine yol açmış olabilir. Ayrıca, Döğër Boyu'nun ticaret yollarının güvenliğini sağlaması, Arap tüccarlarla daha iyi diyalog kurmak için Arapça'yı ticari bir dil olarak kullanmalarını sağlamış olabilir. [3]

Mardin'de konuşulan dilin, her ne kadar Arapça gibi gösterilse de, basit bir inceleme sonucunda **Türkçe, Süryanice ve Arapça** karışımı olduğu anlaşılmaktadır. Dört dilin karışımından oluşan bu konuşma diline kısaca **“MARDİNCE”** denilebilir. [3] Arapça dilidir diye damga basılan Mardince'yi konuşan bir Mardinli'nin bir Arap'la tam anlamıyla anlaşması mümkün değildir. Mardin'e yakın Suriye kasabalarında da aşağı yukarı aynı dil konuşulmaktadır. Mardin'de konuşulan dile Arapça demekten çok **“Mahalli Türkçe”** demek daha doğru olur.

Özellikle Akkoyunlular zamanında **Hamza b. Kara Yülük Osman'ın** Türkmenleri Mardin ve etrafına iskân etme görevini üstlendiği Müneccimbaşı kayıtlarında yer almıştır. [5]

4-Mardin'de Maziden Gelen Türkçe Yer Adları ve Kimlik Değişimi Kanıtları

16. yüzyıla ait Tahrir Defterleri incelendiğinde, Mardin'deki köy ve mezra adlarının çoğunun tamamen Türkçe olduğu, hatta bir kısmının Türk kabile isimleri olduğu görülmektedir. Örneğin:

1. Kızıltepe ile Viranşehir arasında bulunan **“Dede-kargın”** bir Oğuz boyunun ismidir.
2. Şenyurt ile Nusaybin arasındaki Duraçlı Aşireti'nin oturduğu bölgede **Döğër-oğlu** adını taşıyan iki köy vardır. Bu durum, Oğuz boylarından Döğërler ile münasebetleri açıkça göstermektedir. [6]
3. Savur sipahileri tımarından bir köy **Bayındır** adını taşımaktadır. Akkoyunlular'ın Oğuzların Bayındır kolundan olduğu bilinmektedir.
4. Diğer bir köyün adı da **Kapı Kışlağı** adını taşımaktadır. Oğuzların Kayı boyuna ait bir boy olduğu ve Artuklularla güçlü ilişkileri olduğu bilinmektedir.

Ayrıca, Boz-çalı, Çatal, Depe, Çamurlu, Depe-viran, Deve-kendi, Göçe-kaya, Gölviran, Göynük, Göllüce, İki-kuyu, Kamışlı-viran, Kanlı-viran, Karaçalar, Kızıl-mescit, Söğütlü, Yassıca-pınar, Yılanlı, Kılduman, Türkmen deresi gibi pek çok köy ve mezra adları tamamen Türkçedir. Bu isimler, Türklerin Rumeli ve Anadolu’da yerleştikleri yerlere benzer isimler verdiklerini göstermektedir. Bu örnekler, 16. yüzyılda Mardin ve havalisinde çok kuvvetli bir Türk topluluğunun yerleşik bir halde bulunduğunu gösteren şaşmaz delillerdir.

Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu’nun, 1500-1600 yılları arasındaki Osmanlı tahrir kayıtlarına dayanarak, bugün kendini Kürt olarak bilen bazı ailelerin 16. yüzyıl kayıtlarına göre **Türkmen** olduğu tespitleri, bu kimlik dönüşümüne işaret etmektedir. Halaçoğlu, Kürtlerin tümünün Türkmen olduğunu söylemediğini, 2.287 aşiretin Kürt orijinli olduğunu belirlediğini de kaydetmiştir. Bu değerlendirme, Türkçülük yapmak veya Kürtleri inkâr etmek anlamına gelmemektedir. Osmanlı arşiv belgeleri dışında, yabancı bilim adamları ve hatta Kürt tarihçileri bile Kürtleşen Türkmenler gerçeğinden bahsetmektedirler.

Bitlisli Şeref Han, “Şerefname” (Kürt Tarihi) adlı kitabında (1597) Tunceli ve yöresindeki beyliklerin soy bakımından Türkmen olup Selçuklu Hükümdarı Melikşah’a dayandıklarına değinmektedir. Tunceli halkının yaşlı kuşağı da “Horasan’dan gelen Türkleriz” demektedir. Tunceli bölgesinde Kürtçe veya Zazaca konuşan Balaban, Sarı Saltık, Koçgiri, Koç Uşağı, Abbas Uşağı, Arslan Uşağı, Alan, Lolan, Hormek vb. aşiretlerin Türkmen kökenli oldukları çeşitli kaynaklarca ileri sürülmektedir.

Osmanlı döneminde Orta ve Batı Anadolu’dan Van, Erzurum, Diyarbakır, Maraş, Mardin, Urfa ve Antep yörelerine sürülen/yerleştirilen **Beydili (Badılı), Karakeçili, Risvanlı, Döğer/Dögerli, Çakallı, Bazuki, Mukri, Gürkanlı, Gündeşli, Hamidlü, Danişmendlü, Cenbekli, Celali, Beritanlı, Hasananlı, Zaferanlı, Akçakoyunlu, Karakoyunlu, Karahanlı, Karsanlı, Bozulus, Kılınçlı, Becenevi, Halacan, Bayat, Bayındır, Salur, Bügdüz, Yıva, Karkın, Milli, Tilki, Atmalı, Kızkapanlı, Bayrambeyli** vb. yüzlerce aşiret ve kabilenin de keza Türkmen asıllı olup, süreç içinde Kürtçe öğrendiği ve Kürtleştigi yönünde ciddi kaynaklar ve belgeler bulunmaktadır.

Evliya Çelebi'nin (17. yüzyıl) “Seyahatname”sinde Bingöl Dağı’nı anlatırken, “Burada yaşayan Türkmen aşiretlerinin adını yazsak kitap olur.” demesi çok çarpıcı bir belirlemedir. Diyarbakırlı **Ziya Gökalp**, bölgedeki aşiretlere ilişkin yaptığı incelemeler sonucunda Kürtlerle beraber yaşayan Türkmen aşiretlerinin tedricen Kürtleştiklerini yazmaktadır. Ziya Gökalp, Urfa ile Siverek arasındaki Döğer nahiyesine yerleşenlerin Kürtçe öğrendiğini, Urfa ve Diyarbakır’daki Karakeçili aşiretinin Osmanlı’nın ecdadı olan Kayı boyundan ayrıldığını ve Kütahya yöresindeki Karakeçililerin amcazadeleri olup Kürtçe konuştuğunu, ayrıca Diyarbakır’daki Türkan ve Mardin yöresindeki Kiki, Carıkan, Halacan adlı Türkmen aşiretlerinin de tamamen Kürtleştiklerini söylemektedir.

Şu belge, Türkmenlerin zamanla nasıl Kürtleşebildiklerini belirtmesi bakımından dikkat çekicidir: 976 (1568) Ruha (Urfa) Sancağı defterinde, bir Oğuz (Türkmen) boyu olan Döğerler, “**Cemaat-i Ekrâdı Döğerlü**” (Döğerlü Kürtleri Topluluğu) şeklinde kaydedilmiştir. (Döğer Boyu, Artuk Bey’in boyudur ve evlatları Mardin Artuklu Devleti’ni kurarak 305 yıl yönetmiştir). Kabilenin vergiye tabi şahısları arasında Bayram, Gündoğmuş, Budak, Yağmur, Kaya, Sarı, Tanrıverdi, Durmuş, Dünder ve Satılmış gibi Türkçe adlar taşıyanlar görülmekte, hatta Karkın gibi bazı Oğuz boyları adını almış kimselere bile tesadüf olunmaktadır. Osmanlı Paşası **Mehmet Arif Bey’in**, 1876-1877 yıllarında Doğu Anadolu’ya yaptığı gezi ile ilgili anılarını anlatırken; “Oymak gördüm, dede Türkçe konuşuyor, oğul Türkçe biliyor, fakat torun hiç Türkçe bilmiyor, Kürtçe konuşuyordu.” demesi de bir başka enteresan durumdur.

Araştırmacı-Yazar **Rıza Zelyut’un** DTP İstanbul Milletvekili Sabahat Tuncel ile ilgili yazdıklarını aktarmakta da yarar görülmektedir: “Sabahat Tuncel’in ailesi, Balaban aşiretinden... Balabanlar, büyük bir aşiret olan Begdili aşiretine bağlıdır. 13. yüzyılda yaşayan büyük tarihçi Reşidüddin, Begdili Türkmenler’ini Oğuz boylarından birisi olarak kabul etmektedir. Begdili Türkmenleri, Kuzey Suriye’deki Türkmenlerin Boz Ok kolunu meydana getiren boylardan birisi idi. Begdilililer; Safevi devletinin kuruluşuna da katılmışlardır. Bunlar, 16. yüzyılın başında Osmanlı Devletine karşı çıktılar ve (Alevilerin bugün bile çok önem verdikleri) Şah İsmail’in yanında yer aldılar. Bu durum, Begdili Türkmenleri’nin tam Alevi olduklarını gösteren karşı konulmaz bir kanıttır. Kanuni Sultan Süleyman zamanında, Begdili Aşireti’ne bağlı olan boylar içinde

Balabanlılardan 100 evin vergiye bağlandığı gösteriliyor. Begdili Aşireti daha üst çatı olarak Şamlu Türk aşireti'ne bağlı idi. Şamlular, Alevi kimlikli Safevi devletinin kurulmasında rol alan 1. dereceden aşiret idi. Kaynaklar gösteriyor ki Güney Anadolu'daki Afşar Boyu da Türk'tür ve Alevi kimliklidir. Çünkü bunlar da diğer Kızılbaş Türkmenler gibi İran'da devlet kuran Şah İsmail'e yardım etmişlerdir.”

Anlaşıldığı üzere, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bugün Kürtçe veya Zazaca konuşan birçok Türkmen orijinli aşiretin neden ve nasıl kimlik değiştirdiğini ortaya çıkarma konusunda tarihçilere önemli görevler düşmektedir. Alparslan Türkeş'in de Afşar boyundan olduğu düşünülürse, Osmanlı'nın milletine karşı duyarsızlığı, özellikle İdris-i Bitlisi'nin telkin, teşvik ve kışkırtmalarıyla mensup olduğu Türk boylarının asimile olmasına zemin oluşturmıştır.²⁴

24 Bölüm kaynakları : [1] Belgeler, Macit Gürbüz; Kürtleşen Türkler'den, s.118-120. [2] Rıza Zelyut, “Dersim İsyanları ve Seyit Rıza Gerçeği, Kızılbaş Türkler”, sf, 377-378. [3] Mardin ve Mardinliler 1995, Latif Öztüratalay, Seçil Ofset Matbaacılık, Ambalaj Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti., Birinci Baskı, s.67. [4] Mardin ve Mardinliler 1995, Latif Öztüratalay, Seçil Ofset Matbaacılık, Ambalaj Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti., Birinci Baskı, s.67. [5] Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları XIV. Dizi Yüzyılda Mardin Sancağı, Nejat Göyünç, s.75. [6] Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları XIV. Dizi Yüzyılda Mardin Sancağı, Nejat Göyünç, s.76. [7] Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları XIV. Dizi Yüzyılda Mardin Sancağı, Nejat Göyünç, s.76. [8] Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları XIV. Dizi Yüzyılda Mardin Sancağı, Nejat Göyünç, s.77. [9] Kaynaklar:-Şeref Han, Şerefname (Kürt Tarihi), Arapça'dan Çev.M.Emin Bozarslan, Ant Yayınevi, İstanbul 1971; TARKAN: Kürtleşen Türkmen Toplulukları Safkan Türk 09 Ocak turkcuturanci.com. [10] TARKAN: Kürtleşen Türkmen Toplulukları Safkan Türk 09 Ocak turkcuturanci.com.